

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΣΜΑΤΙΚΟΥ ἢ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ
ΚΟΣΜΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ *

ΤΗΣ ΗΜΕΡΟΥΚΤΙΟΥ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

4. Γενική επισκόπησις τοῦ ὅλου τύπου καὶ σχέσις αὐτοῦ
πρὸς τὸν μοναχικόν.

Ὁ τύπος, ὡς ἐκ τῆς γενικῆς διαρθρώσεως καὶ ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ σαφῶς διαφαίνεται, ἀποτελεῖ ἐνιαϊόν τι καὶ ὁλοκληρωτικὸν σύστημα ἡμερονυκτίου δημοσίας κανονικῆς προσευχῆς, προσηρμοσμένον εὐστόχως πρὸς τὰς βιοτικὰς συνθήκας καὶ τὰς θερησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν λαϊκῶν μελῶν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος. Καθορίζονται δι' αὐτοῦ δύο κυρίως χρόνοι ἡμερονυκτίου κανονικῆς προσευχῆς ὅσοι ἀκριβῶς ὀρίζονται καὶ παρὰ τοῦ σήμερον ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν τυπικοῦ τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὁ τῆς πρωΐας δηλ., καθ' ἣν ψάλλεται ἡ ὀρθρική δοξολογία, καὶ ὁ τῆς ἑσπέρας, καθ' ἣν ψάλλεται ὁ ἑσπερινός, συννημένως δὲ μετ' αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐπισημοὺς ἑορτὰς κ'ι κατὰ ἰδιαιτέρους τινὰς χρόνους καὶ ἡ παννυχίς¹. Ἀπαντᾷ

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 358.

1. Πρὸ τῶν μέσων τῆς Γ' ἑκατ. γίνεται μὲν πολλαχού μνεία περὶ νυκτερινῆς προσευχῆς, ὅπως παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ, *Τερτυλλιανῷ*, *Ὠριγένη* καὶ ἐν τοῖς κανόσιν τοῦ *Ἰππολύτου*, ἀλλ' εἶναι λίαν ἀμφίβολον, ἂν πρόκηται ἐνταῦθα περὶ ἰδιωτικῶν ἢ περὶ δημοσίων, περὶ ἐκτάκτων ἢ τακτικῶν κανονικῶν ὥρῶν προσευχῶν καὶ συναθροίσεων. Μέχρι λοιπὸν τῶν ἀρχῶν τῆς Γ' ἑκατ. δὲν φαίνεται, ἐκτὸς τῆς πανυχίδος τῆς τοῦ πάσχα τῆς Κυριακῆς καὶ ἐκτάκτων τίνων ἄλλων ἡμερῶν, νὰ ἔπληρην ἐπισήμως καθορισμένη νυκτερινή τις ὑπηρεσία προσευχῆς. Βεβαίως, λόγῳ μάλιστα τῶν ἐκ μέρους τῶν Ἐθνικῶν διωγμῶν, ἐλάμβανον χώραν ἀναμφιβόλως κατὰ τοὺς πρὸ τούτων χρόνους νυκτεριναὶ συναθροίσεις τῶν πιστῶν, ἀλλ' αὐτὰ ἦσαν ἑκτακτοὶ καὶ αὐτοσχέδιοι. Τὸ α' περὶ τὰ μέσα τῆς Γ' ἑκατ. ἀπαντῶμεν μαρτυρίαν τινὰ παρὰ τῷ *Κυπριανῷ* περὶ νυκτερινῶν δεήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐγείρεται ἀμφιβολία, ἂν ὁ λόγος εἶναι περὶ ἰδιωτικῆς ἢ περὶ δημοσίας προσευχῆς. Ἐν τῷ Συμποσίῳ τῶν δέκα παρθένων (I, 5, II=Minge 18, 100) τοῦ *Μεθοδίου Ὀλύμπου* († 311) προϋποτίθεται νυκτερινή τις ἀκολουθία, ὑποδιαιρουμένη εἰς τρία μέρη, ἅτινα φαίνονται ἀνταποκρινόμενα εἰς τὸ μεσονύκτιον καὶ τὸν ὀρθρον—Βραδύτερον παρὰ *Ἰωάννη τῷ Κασσιανῷ* (*De Instit coenol III, 8*) ἀπαντᾷ ἀκολουθία τις νυκτερινή, ἐν ἣ ὁ ὀρθρος, ἡ ἢ προσευχὴ τῆς ἀλεκτροφωνίας (*gallisinium*), εἶναι ἠνωμένος μετὰ τοῦ ἑσπερινοῦ.—Ἴδε πλείονα περὶ τούτων ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ *Caerol* ἀπὸ τὰς λέξεις *M a t i n e s*, τόμος X, 2677 ἔξ. καὶ *Laudes*.

βεβαίως ἐν τῷ ἡμετέρῳ τύπῳ καὶ ἡ ἀκολουθία τῆς τριτοέκτης, ἥτις, ψαλλομένη περὶ τὰς μεσημβρινὰς ὥρας, ἀποτελεῖ τρίτον τινὰ χρόνον τῆς προσευχῆς. Ἄλλ' ὁ χρόνος καὶ ἡ ἀκολουθία αὕτη ἀποτελοῦσι· εἰδικὴν ὑπηρεσίαν, προωρισμένην μόνον διὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀγίας νηστείας, ὁπότε, λόγῳ τοῦ προπαρασκευαστικοῦ καὶ ἐξαιρετικοῦ χαρακῆρος τῶν ἡμερῶν τούτων, αἱ προσευχαὶ καθίστανται πυκνότεραι, δαψιλότεραι καὶ θερμότεραι. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι οἱ παρὰ τοῦ ἡμετέρου τύπου προϋποτιθέμενοι συνήθειαι καὶ κανονικοὶ χρόνοι τῆς δημοσίας ἡμερονυκτίου προσευχῆς εἶναι κυρίως δύο, ὁ τῆς πρωίας καὶ ὁ τῆς ἑσπέρας, ἐν τῷ τελευταίῳ συναπτομένης μετὰ τῆς τοῦ ἑσπερινοῦ ἀκολουθίας καὶ τῆς τῆς ποννυχίδος κατὰ ἐξαιρετικὰς τινὰς ἡμέρας. Ἀκριβῶς τοὺς χρόνους τούτους τοῦ ἡμετέρου τύπου φαίνεται νὰ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός, ὅτε ἐν ἔτει 530 ἐπέβαλε διὰ νόμου. ἵνα ἄπασαι αἱ Ἐκκλησίαι τῆς ἑαυτοῦ αὐτοκρατορίας, Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἐφ' ὅσον ἦσαν ἐφωδιασμένοι μετὰ ἱερέων, ἐπιτελῶσι καθημερινῶς τὰς ἀκολουθίας τοῦ ἑσπερινοῦ, τῆς παννυχίδος καὶ τοῦ ὄρθρου¹. Ὡς οἰκοθεν νοεῖται, ὑπὸ παννυχίδας ἐνιαῦθα, αἵτινες φέρονται παραλλήλως πρὸς τὸν ἑσπερινὸν καὶ τὸν ὄρθρον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοῶνται αἱ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς διήκουσαι καὶ ἐκ τῆς συναρμογῆς καὶ ἐπαλλήλου τελέσεως τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου συγκείμεναι μακροσκελέσταται ἀγρυπνίαι τῆς μοναχικῆς τάξεως. Τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν ἀποκλείει οὐ μόνον τὸ γεγονός τῆς παραλλήλως πρὸς τὸν ἑσπερινὸν καὶ τὸν ὄρθρον μνείας τῆς παννυχίδος, τοῦθ' ὅπερ προϋποθέτει αὐτονοήτως αὐτοτελῆ καὶ διακεκομμένην ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν τούτων ὑπαρξιν τῆς παννυχίδος—ἐπειδὴ ἄλλως ἢ λέξις παννυχίς ἐν τῷ τέλει φερόμενη θὰ ἐσήμαινεν ἀπλήν τινὰ ἐπανάληψιν τῶν δύο ἄλλων, συνημένως λαμβανομένων—ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός ἔτι, καθ' ὃ πρόκειται ἐνιαῦθα περὶ καθημερινῆς ὑπηρεσίας, καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπαναλαμβάνομένης. Ὅσον δὲ καὶ ἂν δὲν ἐξελαμβάνετο τυχὸν ἢ ἐνιαῦθα διδομένη διαταγὴ κατὰ γράμμα—ἀφοῦ ἄλλως τε οὐδὲ διὰ τοὺς μοναχοὺς ἔτι αὐτοὺς ὑφίσταται πλήν ὀρισμένων εἰδικῶν τινων περιπτώσεων, τοιαύτη τις νομικὴ ὑποχρέωσις περὶ τελέσεως καθημερινῶν ὀλονυκτίων ἀγρυπνιῶν—πάντοτε δὲν δύναται τις νὰ ῥηθῆ, ὅτι προϋποθέτει αὕτη τοῦλάχιστον συχνοτέραν τινὰ ἐπανάληψιν τοῦ πράγματος, τοῦθ' ὅπερ ὁμως δὲν παύη πάντοτε νὰ παρουσιάσῃ ὡς δυσεφάρμοστον ἢ μᾶλλον ἀνεφάρμοστον τὴν ὑπὸ λόγον διαταγὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς κοσμικαῖς ἐκκλησίαις, καθότι θὰ ἐνεῖχεν ἡ

1. Ὁρα Codex Iustinian I tit. III, σειρά 42 (ἐνιαχοῦ 41). Βεβαίως παραλλήλως πρὸς ταύτας ὑφίσταντο ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Γ' ἤδη ἑκατ. καὶ αἱ ἀκολουθίαι τῶν ὥρῶν Γ', ΣΤ' καὶ Θ', ἀπὸ δὲ τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατ. ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς Ε. καὶ αἱ ἀκολουθίαι τῆς Α' ὥρας καὶ τοῦ ἀποδείπνου, ἀλλ' αὗται ὡς καθαρῶς μοναχικαὶ δὲν ἐρχονται εἰς ἀποψιν διὰ τὰς κοσμικὰς Ἐκκλησίας.

ὑποχρέωσις τῆς παρὰ τῶν λαϊκῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας παρακολουθήσεως τῶν ὄλονυκτιῶν τούτων παννυχίδων πάντοτε δυσπαραμύθητον τινὰ ὑπερβολὴν καὶ ἀκρότητα. Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται, φρονούμεν, ἀναγκάως, ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα οὐχὶ περὶ τοῦ εἶδους τῶν ὄλονυκτιῶν ἀγρυπνιῶν τοῦ μοναχικοῦ τύπου, ἀλλὰ περὶ τοῦ τῶν παννυχίδων τοῦ ἁσματικοῦ τύπου, αἵτινες, ὡς σύντομοι ἀρκετὰ, ἠδύναντο νὰ ἐπαναλαμβάνωνται συχνότερον, συναπτῶς μετὰ τοῦ ἐσπερινοῦ ψαλλόμεναι. Ὅντως δὲ ἀπαντῶμεν τὰς παννυχίδας τοῦ ἡμετέρου τύπου οὐ μόνον κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Τεσσαρακοστῆς, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἐν ἄλλαις ἡμέραις τοῦ ἔτους, ὅπως ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν ἐπισήμων ἑορτῶν, ἐπαναλαμβάνομεν. Μετὰ τὴν παρέκβασιν ταύτην ἐπανερχόμενοι ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θέματος, παρατηροῦμεν, ὅτι οἱ παρὰ τοῦ ἡμετέρου τύπου προϋποτιθέμενοι δύο, ἐν ἐκτάκτοις δὲ μόνον περιπτώσεσι τρεῖς, χρόνοι δημοσίας κανονικῆς καθημερινῆς προσευχῆς, εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἐν ταῖς κοσμικαῖς Ἐκκλησίαις ἰσχύοντες κατὰ τὴν Δ' καὶ Ε' ἑκατονταετηρίδα, ὡς μαρτυρεῖται διὰ πολλῶν. Παραπέμποντες τὸν ἐνδιαφερόμενον διὰ πλείονας πληροφορίας εἰς τὰ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Cabrol δημοσιεύμενα ἄρθρα Matines καὶ Laudes, περιοριζόμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν μνείαν τῶν ἐξῆς μόνον. Παρ' ὅλον ὅτι ἐν Η, 34 τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν προϋποτιθένται πλείονες χρόνοι προσευχῆς, πέντε, ἥτοι πλὴν τῶν τῆς ὀρθρινῆς (κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀλεκτροφωνίας) καὶ τῆς ἐσπερινῆς προσευχῆς, εἰσέτι οἱ τῶν Γ', Στ' καὶ Δ' ὥρων, δίδονται ἐν τούτοις παραγγελίαι ἐν τῇ περαιτέρῳ ἐκθέσει καὶ ἀλλαγῷ ἔτι μόνον ἀναφορικῶς πρὸς τὴν τέλει τῆς ὀρθρινῆς καὶ τῆς ἐσπερινῆς προσευχῆς. Χαρακτηριστικώτατον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἰδίως τὸ προμνημονευθὲν χωρίον Β', 59, ἐν τῷ ὁποίῳ φέρεται, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ὀφείλει νὰ προτρέπη τοὺς πιστοὺς, ὅπως παρίστανται οὗτοι καθημερινῶς ἐν τῷ ναῷ *πρωτῶν* τε καὶ *εσπέρας*, μάλιστα δὲ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν Σαββάτων καὶ τῶν Κυριακῶν. Ὡσαύτως ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐν τῇ Δ' ὀμιλίᾳ τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῆς, ἐξ ἀφορμῆς τῆς αὐτόθι γινομένης παραγγελίας τοῦ Ἀποστόλου πρὸς τοὺς πιστοὺς: «*Πρωτὸν πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων κ.τ.λ.*», ἀποδίδων τὸ «*πρωτὸν πάντων*» διὰ τοῦ, «*ἐν τῇ λατρείᾳ τῇ*

1. Φέρομεν ἕνα μόνον παραδείγματα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 266 τυπικοῦ τῆς Πάτμου. Οὕτω, ὀρίζεται ἐνταῦθα πανυχὶς διὰ τὴν παραμονὴν τῆς 18 Δεκεμβρίου, ὅτε ἐπανηγυρίζοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκοκρατειῶν (Δημητριέβσκη I, 81), διὰ τὴν τῆς 23 Δε/βρίου, ὅτε ἐπανηγυρίζοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς ἀγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας (αὐτόθι I, 34), διὰ τὴν 24 Δε/βρίου, παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων (αὐτόθι σελ. 35), διὰ τὴν παραμονὴν τῆς 3ης Αὐγούστου, ἑορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος (αὐτόθι σελ. 100), διὰ τὴν τῆς 15ης ἰδίου μηνός, ἑορτὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (αὐτόθι σελ. 105), διὰ τὴν τῆς Ἀναλήψεως (αὐτόθι σελ. 145), διὰ τὴν τῆς Ζ' Κυριακῆς καθ' ἣν ἄγεται ἡ μνήμη τῶν Πατέρων τῆς Α' συνόδου (αὐτόθι σελ. 146), διὰ τὴν τῆς ἑορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς (αὐτόθι σελ. 147).

καθημερινῇ», ἐπάγεται· «Καὶ τοῦτο ἴσασιν οἱ μύσται, πῶς καθ' ἐκάστην ἡμέραν γίνεται, καὶ ἐν ἑσπέρα καὶ ἐν πρωΐᾳ». Ὡσαύτως ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ 140 (Migne 55, 426/26) ψαλμοῦ λεγομένων τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ πατρὸς συνάγεται σαφέστατα, ὅτι ἡ δημοσία κανονικὴ προσευχὴ ἀπετελεῖτο ἐκ τῆς ὁρθρινῆς καὶ τῆς ἑσπερινῆς ἀκολουθίας. Λέγεται δηλαδὴ ἐνταῦθα, ὅτι δύνανται οἱ πιστοὶ νὰ γνωρίζωσιν ἐκ στίχους τοὺς 140^{ον} καὶ 62^{ον} ψαλμούς, ἐπειδὴ ἀμφότεροι κατὰ τινα καλῶς ἔχουσαν πατερικὴν διάταξιν ἀναγινώσκονται ἢ ψάλλονται καθ' ἐκάστην ἐν τῇ καθημερινῇ λατρείᾳ, ὁ μὲν πρῶτος ἐν τῇ ἑσπερινῇ, ὁ δὲ δεύτερος ἐν τῇ ὁρθρινῇ¹. Καὶ φαίνεται μὲν ἀλλαχοῦ (ἐν τῇ ὁμιλίᾳ περὶ Ἄννης Δ, 5=Migne 54, 667/8) νὰ προϋποθέτῃ ὁ ἱερός πατὴρ σαφῶς τρεῖς χρόνους καθημερινῆς κανονικῆς δημοσίας προσευχῆς², ἀλλ' ὡς συνάγεται ἐκ τῆς συναφείας σαφῶς πάλιν, οὐδεμίᾳ ὑπολείπεται ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ὑπανοούμενος ἐνταῦθα τρίτος οὗτος χρόνος τῆς προσευχῆς, ὅστις εἶναι ὁ τῆς μεσημβρίας, ἰσχύει δι' ἐκτάκτους τινὰς μόνον περιστάσεις, οἷα εἶναι αἱ ἡμέραι τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Ὅτι δὲ ἀκριβῶς περὶ ταύτης πρόκειται ἐνταῦθα, συνάγεται ἐκ τῶν πολλαχοῦ ἐν ταῖς ὑπὸ λόγον ὁμιλίαις ταύταις διεσπαρμένων δηλώσεων τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ πατρὸς, καθ' ἃς, καίπερ αὐταὶ ἐκφωνοῦνται μετὰ τὴν πάροδον τοῦ τῆς νηστείας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς χρόνου, λέγονται ἐν τούτοις πάντοτε ἐξ ἀφορμῆς τῆς νηστείας καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀπορρεόντων ἀγαθῶν. Οὕτω ἐν σελ. 632 (αὐτόθι, Α' ὁμιλία) λέγεται· «Καὶ γὰρ κατήχηθῃ πρὸς ἡμᾶς ἡμέρα Τεσσαρακοστῆς...καὶ ἀπεπέψαμεν. Ἐπεὶ οὖν μέλλομεν παρατιθέναί τράπεζαν, νῦν πνευματικῶς ἀναμνησθῶμεν αὐτῆς [=τῆς νηστείας]». Ἐν 634 πάλιν· «Διὰ ταῦτα δὴ πάντα, παρακαλῶ, κατὰ νοῦν ἀεὶ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας ἔχωμεν. Ἴνα δέ τι κἀγὼ πρὸς τὴν μνήμην ἐκείνην συμβάλλωμαι, τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, ἣν τότε κινεῖν παρεσκευαζόμην, ταύτην τε νῦν εἰς μέσον ἀλαγεῖν περιάσομαι».

Ἄλλ' ἀπέναντι τοῦ ἡμετέρου τύπου ἴσταται ὁ δαφιλέστερος μοναχικὸς μετὰ τῶν ἑαυτοῦ ἑπτὰ τῆς ἡμερονυκτίου, πλὴν τῆς Ἱερουργίας, αἰνήσεων καὶ τῶν ἑπτὰ χρόνων προσευχῆς. «Ἐπτὰ αἱ τοῦ ἡμερονυκτίου, πλὴν τῆς Ἱερουργίας, αἰνήσεις τῆς ἐκκλησίας» λέγει ὁ Συμεὼν (αὐτόθι σελ. 549). «Οἱ δὲ καιροὶ καὶ αἱ προσευχαὶ ἑπτὰ, τελοῦσι τὸν ἀριθμὸν τῶν χαρισμάτων τοῦ ἁγίου Πνεύματος...Καὶ εἰσὶν αὐταὶ Μεσονυκτικόν, Ὁρθρος

1. Πρβλ. καὶ Ἀποστολ. Διαταγῶν Β', 59, ὅπου φέρεται, ὅτι ἐν τῷ ὁρθρῷ μὲν καθ' ἐκάστην ἐψάλλετο ὁ 62 ψ. Ὁ Θεὸς δὲ Θεὸς μου πρὸς σὲ ὁρθρίζω, κατὰ τὸ ἑσπέρας δὲ ὁ 140, Κύριε ἐκέκραξα. Ὁρα ὡσαύτως αὐτόθι 71, 35, ἐνθα ἀναγράφεται ὁ τύπος τῆς τε ὁρθρινῆς καὶ ἑσπερινῆς ἀκολουθίας συντόμως.

2. Ἐν τῇ ὁμιλίᾳ ταύτῃ, ἐκφωνηθεῖσα ἐν Ἀντιοχείᾳ μετὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 387, προσάγει ὁ ἱερός πατὴρ κοσμικὸν τινὰ, λέγονται «Καὶ πῶς δυνατὸν ἀνθρώπων βιωτικόν, δικαστηρίῳ προσηλωμένον, κατὰ τρεῖς ὄρας εὐχεσθῆαι τῆς ἡμέρας καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐκτρέχειν»;

συναπτῶς μετὰ τῆς Πρώτης ὥρας, Τρίτη ὥρα, Ἑκτη τε καὶ Ἐνάτη, Ἑσπερινός καὶ Ἀποδείπνον» (αὐτόθι). Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν (αὐτόθι σελ. 593) πρὸς ταύταις ἀριθμεῖ εἰσέτι τὴν τῶν Τυπικῶν καὶ τῶν Ἀποδείπνων, οὕτως ὥστε τὸ σύνολον τῶν ἡμερονυκτίων προσευχῶν ἢ αἰνέσεων ἀνέρχεται οὐχὶ εἰς 7, ὡς προεδηλώθη, ἀλλ' εἰς 9 μᾶλλον, ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν εἰς 14, ἐὰν ληφθῆ πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἡ μὲν ἀκολουθία τῶν ἀποδείπνων φέρεται ἐν διπλῇ μορφῇ, ἐν μιᾷ βραχυτέρα, τῇ τοῦ μικροῦ λεγομένου, καὶ ἐν μιᾷ ἔκτενεστέρῃ, τῇ τοῦ μεγάλου λεγομένου Ἀποδείπνου, αἱ δὲ τῶν Ὁρῶν διπλασιάζονται διὰ τῶν Μεσορῶν αὐτῶν¹. Εἶναι ἀληθές, ὅτι αἱ πολυἀριθμοὶ αὐταὶ ἀκολουθίαι συμπύσσονται εἰς συμπλέγματα ἀκολουθιῶν, οἱ δὲ χρόνοι προσευχῆς περιορίζονται εἰς ὀλιγωτέρους. Οὕτω, οἱ μὲν 7 χρόνοι περιορίζονται εἰς 3 μόνον, τὸν τῆς πρωΐας, μεσημβρίας καὶ ἑσπέρας, αἱ δὲ 7 ἢ 9 (ἢ 11) αἰνέσεις εἰς 3 συμπλέγματα ἀκολουθιῶν, ὧν ἕκαστον ἐκ τριῶν συνιστάμενον ἀκολουθιῶν, ἀναγινώσκειται ἀνὰ ἓνα τῶν προδηλωθέντων χρόνων, ἦτοι κατὰ μὲν τὸν ἀπὸ μεσονυκτίου ἄχρι τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου χρόνον τὸ α', συνιστάμενον ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Μεσονυκτικοῦ, τοῦ Ὁρθρου καὶ τῆς Α' ὥρας, κατὰ δὲ τὸν περὶ τὴν μεσημβρίαν χρόνον τὸ β', συνιστάμενον ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν τῶν Γ' καὶ ΣΤ' ὥρῶν καὶ ἐκ τῆς τῶν Τυπικῶν, κατὰ δὲ τὸν ἑσπερινὸν χρόνον τὸ γ' συνιστάμενον ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Θ' ὥρας, τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τῶν Ἀποδείπνων². Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον κατανατῆ καὶ

1. Περί Μεσορῶν τῶν ὥρῶν ὄρα Ὁρολόγιον. Θέσιν Μεσορῶν τοῦ μεσονυκτικοῦ ἐπέχει τὸ Β'. μέρος τῆς ἐν χρήσει ἀκολουθίας αὐτοῦ, ὅπερ ἀποτελεῖ προσευχὴν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, συνίσταται δὲ ἐκ τῶν ᾠδῶν ἀναβαθμῶν 120 καὶ 133 καὶ ἐκ τινων τροπαρίων καὶ εὐχῶν σχετικῶν πρὸς τοὺς κεκοιμημένους.

Τὸ Β'. τοῦτο μέρος τοῦ Μεσονυκτικοῦ, ὅπερ παρὰ τοῦ Συμῶν Θεσσαλονίκης χαρακτηρίζεται ὡς Μεσῶριον, ἐπὶ τῶν χρόνων ἐτι αὐτοῦ δὲν συνηριθμεῖτο εἰς τὰς νομομαρμένας καὶ κανονικὰς ἀκολουθίας, ἡ δὲ ἀνάγνωσις κατ' ἀκολουθίαν αὐτοῦ ἐπεφίετο εἰς τὴν βούλησιν ἐκάστου. Ὁρα Συμῶν αὐτόθι σελ. 561.

2. Πρβλ. Συμῶν αὐτόθι σελ. 563 > "Ὅτι πᾶσαι αἱ ἀκολουθίαι ἐν τρισὶ καιροῖς κάλως τελειῶσαι ἐπαχθήσαν.... Διὸ καὶ ἐν τρισὶ καιροῖς ἀπαραιτήτοις καὶ ἀναγκαιωτέροις.... πάσας διετάξαντο γίνεσθαι.... Καὶ πρῶτον μὲν τὸν μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἄχρι πρωΐας καιρὸν καὶ τρεῖς λέγειν ἀκολουθίας.... Αὐταὶ δὲ εἰσὶν ἡ τοῦ μεσονυκτίου, ἡ τοῦ ὄρθρου καὶ ἡ τῆς πρωΐας ὥρας, καθ' ἑαυτὴν μὲν οὐσα, ἐνουμένη δὲ τῷ ὄρθρῳ καὶ μὴ εἰς τὰς 7 αἰνέσεις ἀριθμουμένης (!) Μετὰ δὲ τὴν τρίτην τῆς ἡμέρας ὥραν αὐτὴ δὴ ἡ τῆς τρίτης ὥρας ἀκολουθία καὶ ἡ τῆς ἕκτης μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν τυπικῶν ἐν τούτῳ τῷ καιρῷ ψάλλονται...., εἰ καὶ ἡ τῶν τυπικῶν τάξις ταῖς ἐπὶ αἰνέσεων οὐ συνάπτεται (!) σὺν τῇ ἐκτῇ ἢ τῇ ἐνάτῃ (!) πάντοτε ψαλλομένη καίτοι γε ἰδίᾳ ἐστὶ καὶ καθ' ἑαυτὴν καὶ αὐτῇ—Περί δὲ τὸ τέλος τῆς ἡμέρας ἢ τῆς ἐνάτης ὥρας, ἢ τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τῶν ἀποδείπνων, συναπτῶς εἰς τρία διηρημένη καὶ αὐτὴ καὶ ἀλλεπαλλήλως ἐν ἐνὶ καιρῷ ψαλλομένη. Καὶ τρεῖς, μὲν οἱ τοῦ ἡμερονυκτίου καιροί, τρεῖς δὲ ἐν ἐκάστῳ καιρῷ καὶ οἱ ὕμνοι». Ἀναφορικῶς πρὸς τὰ ἀπόδειπνα παρατηρεῖ ἄλλαχοῦ ὁ Συμῶν [αὐτόθι σελ. 260], ὅτι ταῦτα παρὰ μὲν τῶν μεγίστων μονῶν ψάλλονται ἅμα τῷ ἑσπερινῷ πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ, παρὰ δὲ τῶν κοι-

ἐνταῦθα ἐν τέλει νὰ ἔχωμεν τοὺς αὐτοὺς, οὓς ἐν τῷ ἄσματικῷ τύπῳ χρόνους μετὰ τῆς ἐξῆς μόνον διαφορᾶς, ὅτι ὁ ἐν τῷ ἄσματικῷ ἐκτάκτως μόνον χρησιμοποιοῦμενος χρόνος τῆς μεσημβρινῆς προσευχῆς καθίσταται ἐν τῷ μοναχικῷ πάγιος καὶ τακτικὸς χρόνος, οὗ ἡ ἰσχὺς ἐπεκτείνεται ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἔτι ἡμερῶν τοῦ ἔτους. Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ μεσημβρινοῦ χρόνου ὡς χρόνου τῆς τακτικῆς καὶ καθημερινῆς προσευχῆς τῶν μοναχῶν ὑπηγορεύθη, ὡς οἴκοθεν εὐνόητον, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης, ἐξ ἧς προήλθε καὶ ὁ καθ' ὅλου πολλαπλασιασμὸς τῶν χρόνων τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς καὶ ἡ ἐπέκτασις μιᾶς ἐκάστης τῶν εἰς τοὺς χρόνους τούτους ἀνηκουσῶν ἀκολουθιῶν¹. Προήλθεν ἐκ τῆς ἀνάγκης δηλαδὴ τῆς διαρκοῦς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνίας καὶ τῆς ἀκαταπαύστου αὐτοῦ δοξολογίας. Οἱ μοναχοὶ λοιπὸν κατὰ ταῦτα ἀναφορικῶς πρὸς τὸν χρόνον τῆς προσευχῆς δὲν ἐδημιούργησαν νέον τι, μὴ προϋπάρχον πρότερον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνέπτυξαν καὶ διεπλάτυναν ὅτι εὔρον ἐν σπέρματι ἐν τῇ αὐτῇ συνωδῷ πρὸς τὰς νέας αὐτῶν, τὰς ἐκ τοῦ νέου αὐτῶν βίου δημιουργηθείσας, ἀνάγκας. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν χρόνων λεχθέντα ἐνταῦθα ἰσχύουσι καὶ περὶ τοῦ ἔσμου τῶν ἐκτεταμένων ἀκολουθιῶν τῆς μοναχικῆς τάξεως, ὅτι δηλαδὴ αὗται ἐπανέρχονται εἰς ἀρχαιότερα πρότυπα τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρότερον ἐν χρήσει οὓσων ἀκολουθιῶν, παρ' ὧν ἔλαβον οὗτοι τὰς πρῶτας ἀρχὰς καὶ ἀφορμὰς, ἃς πλατύτερον εἶτα ἀνέπτυξαν καὶ ἐκτενέστερον διεμόρφωσαν. Ἦδη *Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης* ὁρθῶς παρετήρησεν (αὐτόθι σελ. 661) τὴν μεταξὺ τῶν τε χρόνων καὶ τῶν ἀκολουθιῶν αὐτῶν τῶν δύο τύπων, ἄσματικοῦ καὶ μοναχικοῦ, ὑφισταμένην ἀντιστοιχίαν καὶ σχέσιν, καθ' ἣν τὰ ἐν τῷ νόρθῃ τελούμενα καὶ λεγόμενα τοῦ ἄσματικοῦ ὄρθρου «τάξιν μεσονυκτικοῦ ἐπέχουσι, τὰ δὲ ἐντός [=τοῦ ναοῦ] τοῦ ὄρθρου ἐστὶν ἡ τάξις. Ἡ τρίτοσκηθὴ δέ», συνεχίζει περαιτέρω ὁ ἴδιος «αὐτὸ δὴ τοῦτο τὴν τρίτην πληροῖ καὶ τὴν ἕκτην ὥραν ὁμοῦ², τὰ τοῦ λυχνικοῦ δὲ τὰ τῆς ἐννάτης πληροῖ³, τὰ δὲ τοῦ ἄσματικοῦ ἐσπερινοῦ αὐτὸν δὴ τὸν ἐσπερινόν⁴ καὶ τὰ τῆς παννύχιδος δὲ τὰ τῶν ἀποδείπνων». Ἀλλὰ σπουδαιότερα τῆς ἐξωτερικῆς ταύτης ἀντιστοιχίας καὶ σχέσεως τῶν δύο τούτων τύπων τῶν ἀκολου-

νοβιακῶν μονῶν, τῶν ἰδιωτῶν μοναχῶν καὶ παρὰ τῶν κοσμικῶν ἱερέων καὶ λοιπῶν εὐλαβῶν λαϊκῶν κατὰ τὸν μετὰ τὴν ἐσπερινὴν τροφὴν χρόνον.

1. Περὶ τοῦ παρὰ τῶν μοναχῶν διενεργηθέντος πολλαπλασιασμοῦ τῶν χρόνων καὶ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς ὄρα καὶ *Baumstack* αὐτόθι, σ. 67 ἔξ.

2. Πρβλ. καὶ σελ. 625, ἐνθα λέγεται, ὅτι ἡ *τριτόσκηθ* τύπον ἐπέχει τῶν ὁμωνύμων τούτων ὥρῶν καὶ ἐξ αὐτῶν ἔχει τὴν κλήσιν.

3. Ὑπονοεῖ ὁ *Συμεὼν* ἐδῶ τὸ ἄχρι τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα Α'* μέρος τοῦ ἐσπερινοῦ, τὸ ἀρχόμενον διὰ τοῦ *Κλίρον Κύριε τὸ σὺς σου*, κατακλειόμενον δὲ διὰ τοῦ τελευταίου, τοῦ πρὸ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα*, ἀντιφώνου, τοῦ καὶ ὡς *προκειμένον τῆς ἡμέρας* χαρακτηριζομένου.

θῶν εἶναι ἢ ἐκ τῶν ἀναλύσεων τοῦ περιεχομένου τῶν ἀκολουθιῶν αὐτῶν μαρτυρομένη κοινότης ἐνίων στοιχείων, ἀπαντήτων ἐπίσης ἐν ταῖς ἀντιστοιχίαις ἀκολουθίας ἀμφοτέρων τῶν τύπων. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶναι ἀνάγκη ν' ἐπεκταθῶμεν ὀλίγον, ἐπειδὴ ἐξ αὐτοῦ κυρίως ἐξαρτᾶται ὁ καθορισμὸς τῆς μεταξὺ τῶν δύο τύπων, ἁσματικοῦ καὶ μοναχικοῦ, ὑφισταμένης σχέσεως, ἀν δηλαδή αὕτη εἶναι σχέσις ἐξαρτήσεως τοῦ ἐνὸς ἐκ τοῦ ἄλλου ἢ σχέσις συνεξαρτήσεως ἀμφοτέρων ἐκ τινος τρίτου. Ἴνα δὲ φθάσωμεν εἰς σαφές τι συμπέρασμα πρέπει πρότερον νὰ λάβωμεν σαφῆ γνῶσιν τῶν μεταξὺ τῶν ἀκολουθιῶν ἀμφοτέρων τῶν τύπων ὑφισταμένων συγγενειῶν ἢ ὁμοιοτήτων ἢ κοινῶν στοιχείων. Ὑπάρχον ὄντως μεταξὺ τῶν ἀκολουθιῶν ἀμφοτέρων τῶν τύπων κοινὰ στοιχεῖα, μολονότι ἢ ἀναλογία τῶν τελευταίων δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ πάντοτε δι' ἀπάσας τὰς ἀντιστοιχίας ἀκολουθίας. Τὰ πλεότερα κοινὰ στοιχεῖα παρουσιάζει ὁμολογουμένως τὸ *ἑωθινὸν σύμπλεγμα* τῶν προσευχῶν, ὅπερ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ἢ ὅτι ὁ ἁσματικὸς ὄρθρος εἶναι ἀπλῆ τις σύμπτυξις καὶ ἢ ἐπιτομὴ τῶν ἐκτενεστέρων ἀκολουθιῶν τοῦ ἀντιστοίχου συμπλέγματος τῆς μοναχικῆς τάξεως, ἢ ὅτι αἱ ἀκολουθίαι τῆς τελευταίας εἶναι ἀπλῶς εὐρύτερα τις ἀνάπτυξις τῆς βραχυτέρας καὶ μᾶλλον συνεπτυγμένης τοῦ ἁσματικοῦ. Οὕτω, παραθεωρουμένης τῆς τὸ πρῶτον κατὰ τὰ τέλη τῆς Α' ἢ ἀρχῆς τῆς Β' ἑκτονταετηρίδος ἀναφανείσης ἀκολουθίας τῆς Α' μοναχικῆς ὥρας¹, αἱ λοιπαὶ ἀκολουθίαι τοῦ ἑωθινοῦ μοναχικοῦ συμπλέγματος, αἱ ἀκολουθίαι δηλαδή τοῦ μεσονυκτικοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου, περιέχονται ἐν σπέρματι ἐν τῇ τοῦ ἁσματικοῦ, ἀλλὰ συνηνωμένα καὶ συγχωνευμένα πρὸς ἀλλήλας οὕτω ἀμφοτέραι, ὥστε νὰ ἀποτελῶσι καὶ παριστῶσι μίαν καὶ ἐνιαίαν ἀκολουθίαν. Οὕτω, ἐκ τῶν 4 ψαλμῶν τοῦ μοναχικοῦ μεσονυκτικοῦ², τῶν 50, 118, 120 καὶ 133, περιέχονται ἐξαιρέσει τοῦ 120 οἱ 3 ὑπόλοιποι ἐν ἀκολουθίᾳ τοῦ ἁσματικοῦ ὄρθρου καὶ δὴ οἱ μὲν 133 καὶ 118 ἐν τῷ Α' αὐτῆς μέρει, τῷ ἐν τῷ ἀρθρῷ ἐπιτελουμένῳ καὶ θέσιν τοῦ μοναχικοῦ μεσονυκτικοῦ κατὰ *Συμεῶν τὸν Θεσσαλονίκης* ἐπέχοντι, ὁ δὲ 50 ἐν τῷ Β' αὐτῆς μέρει. Οἱ ἐκ τῆς ὁμάδος πάλιν τοῦ *ἑξαψάλμου* 3 καὶ 62 ψαλμοὶ τοῦ μοναχικοῦ ὄρθρου³ ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Α' μέρει, καὶ δὴ εὐθύς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁσματικοῦ, ὁ δὲ 50 ψαλμὸς, ὁ ὕμνος τῶν τριῶν παιδῶν, ἢ ᾠδὴ τοῦ Ζαχαρίου, οἱ αἴνοι καὶ ἢ Δοξολογία τοῦ μοναχικοῦ⁴ ἐν τῷ Β' μέρει τοῦ ἁσμα-

1. Ὅρα περὶ τούτων Baumstark σελ. 68 καὶ λεξικὸν τοῦ Cabrol ὑπὸ τὸν τίτλον Jerusalem (Liturgie), τόμ. VII. Πρβλ. ἄρθρον Laudes αὐτόθι.

2. Ὅρα τὴν ἀκολουθίαν τοῦ μοναχικοῦ μεσονυκτικοῦ ἐν τῷ Ὁρολογίῳ σελ. 7—29. Ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ψαλμῶν ἀπαντῶσιν ὁ μὲν 50 ἐν σελ. 8, ὁ 118 ἐν σελ. 10—21, οἱ δὲ 120 καὶ 123 ἐν σελ. 26.

3. Τὴν ἀκολουθίαν τοῦ μοναχικοῦ ὄρθρου καθόλου ὄρα ἐν τῷ Ὁρολογίῳ σελ. 40—86, τοὺς δὲ ψολμούς 3 καὶ 62, αὐτόθι ἐν σελ. 43 καὶ 45.

4. Αὐτόθι σελ. 55. 69—74, 79—81.

τικοῦ. Τὸ γεγονός, ὅτι ἐν μὲν τῷ μοναχικῷ ὄρθρῳ φέρονται ἅπασαι αἱ 9 ᾠδαί, ἐν δὲ τῷ ἁσματικῷ μόνον δύο αὐτῶν, μία τῆς Παλαιᾶς καὶ μία τῆς Κ. Διαθήκης, δὲν ἴσταιται ἐναντίον, ἐφ' ὅσον ἀνεγνωρίσθη ἤδη ὡς ἀρχή, ὅτι ὁ μοναχικὸς εἶναι διαπλάτυνσις τις καὶ ἐπέκτασις τοῦ ἐπιτομωτέρου ἁσματικοῦ. Δὲν ἐλλείπουσιν ἄλλως τε καὶ ἐνδείξεις, καθ' ὅς ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις αἱ ᾠδαί δὲν ἀνεγνωσκόνται ἀθρόως καὶ ἐπαλλήλως ἅπασαι καὶ καθ' ἑκάστην, ἀλλὰ ἔναι μόνον, τοῦ ποσοῦ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν ἐναλλασσομένου κατὰ τινὰς ἡμέρας. Μεταξὺ λοιπὸν τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁσματικοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ὄρθρινοῦ συμπλέγματος τῆς μοναχικῆς τάξεως διαπιστοῦται κατὰ ταῦτα στενοτάτη σχέσις καὶ καταπληκτικὴ κοινότης στοιχείων. Παρομοίᾳ τις σχέσις παρατηρεῖται περαιτέρω καὶ ἐν τοῖς ἀντιστοίχοις ἀκολουθίαις τῶν δύο ὑπολοίπων χρόνων τῆς προσευχῆς τοῦ μεσημβρινοῦ καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ. Οὕτω, τὸ μεσημβρινὸν σύμπλεγμα τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Γ' καὶ τῆς ΣΤ' ὥρας ἑκτασιάζεται ὡς εὐρυτέρα τις ἀνάπτυξις καὶ πλουσιωτέρα διαμόρφωσις καὶ ἐπέκτασις τῆς ἀκολουθίας τῆς τριτοέκτης τοῦ ἁσματικοῦ, ἥς δύο μὲν ἐκ τῶν τριῶν αὐτῆς ψαλμῶν ² ὁ 24 καὶ 100, ἀποτελοῦσιν ἄχρι σήμερον συστατικὰ τῶν ἀκολουθιῶν τῶν ὠρῶν καθ' ἄλλου, ὁ 24 τῆς Γ', ὁ δὲ 100 τῆς Α', ἡ δὲ εὐχή, *Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν* εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, συνθεθεμένη ἐκ στίχων τοῦ 90 ψαλμοῦ, ὅστις ἀποτελεῖ ἄχρι σήμερον τὸν γ' τὴν σειρὰν ψαλμῶν τῆς τριψάλμου ΣΤ' μοναχικῆς ὥρας ³. Ἡ προᾶξις περαιτέρω, καθ' ἣν ὁ μεσημβρινὸς χρόνος τῆς προσευχῆς ἄχρι καὶ σήμερον ἔτι πληροῦται μόνον παρὰ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Γ' καὶ τῆς ΣΤ' ὥρας, ψαλλομένων συναπτῶς ⁴ ἐπανερχομένη εἰς τὸ σύ-

1. Τὴν ἀκολουθίαν τῆς Γ' ὥρας δεῖ ἐν Ὁρολογίῳ σελ. 25 ἐξ., τὴν δὲ τῆς ΣΤ' αὐτόθι, σελ. 104 ἐξ.

2. Οἱ τρεῖς ψαλμοὶ τῆς τριτοέκτης εἶναι ὁ 24, 26 καὶ 100.

3. Ὁρα Ὁρολόγιον σελ. 106.

4. Λέγομεν, ὅτι ὁ μεσημβρινὸς χρόνος τῆς προσευχῆς πληροῦται παρὰ τῆς Γ' καὶ ΣΤ' ὥρας, διότι ἡ μὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος ἐμφανισθεῖσα ἀκολουθία τῆς Α' ὥρας συγκαταλέγεται εἰς τὸ ὄρθρινὸν σύμπλεγμα τῶν προσευχῶν καὶ ἀποτελεῖται οὐσιαστικῶς ἐκ στοιχείων τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, ἡ δὲ ἀρχαιότερον ἤδη ὑφισταμένη ἀκολουθία τῆς Θ' ὥρας συγκαταλέγεται εἰς τὸ ἑσπερινὸν σύμπλεγμα τῶν προσευχῶν, ψαλλομένη συναπτῶς μετὰ τῆς τοῦ ἑσπερινοῦ. Ὅτι δὲ ἡ ἀκολουθία τῆς Α' ὥρας ἀποτελεῖται ἐκ στοιχείων τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ μεσονυκτικοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου τῆς μοναχικῆς τάξεως, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἐξῆς: Οὕτω, οἱ ψαλμοὶ τῆς Α' ὥρας ἐξελέγησαν λόγῳ τῆς ἐν αὐτοῖς παρουσίας τῆς λέξεως *πρωτὴ ἢ πρωτα*. Πρβλ. ψαλμοὺς αὐτῆς, 5, 4. 89, 5. 6. 14. 100, 10. Τὸ προκείμενον αὐτῆς, *Τὸ πρωτὴ εἰσάκουσον τῆς φωνῆς μου*, εἰλημμένον ἐκ τοῦ ψ. 5, 4, περιέχει τὴν λέξιν *πρωταν*, ὡσαύτως ἡ χαρακτηριστικὴ εὐχή *Χριστὲ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν* ὑπαινίσσεται τὸ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ἀνατέλλον φυσικὸν φῶς. Οἱ ψαλμοὶ πάλιν 89 τῆς Α' ὥρας καὶ 91 τοῦ Μεσσηρινοῦ αὐτῆς εἶναι εἰλημμένοι ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου, ἐν τῇ ὁποίᾳ οἱ συνοδεύοντες τὰ τροπάρια τῶν ἀποστίχων

στημα τῶν τριῶν χρόνων ἡμερονοκτίου προσευχῆς, ὑποδηλοῖ σαφῶς τὴν ἀνεκαθεν καὶ ἀρχῆθεν ὑφισταμένην αὐτοτελῆ ὑπόστασιν τῆς τῶν ὥρων Γ' καὶ ΣΤ', ὑπηρεσίας ἧς ἡ ἀναφορὰ καὶ ἀντιστοιχία ὁμοῦ πρὸς τὴν τῆς τριτοέκτης τοῦ ἁσματικοῦ εἶναι ἔκτυπος. Πάντα ταῦτα κρατύνουσι ἰσχυρῶς τὴν ἐκδοχὴν περὶ τῆς ἐκ τῆς τριτοέκτης τοῦ ἁσματικοῦ ὡς ἀπὸ ρίζης ἐκβλασήσεως καὶ διαμορφώσεως τὸ πρῶτον τῶν μετέπειτα αὐτοτελῶν μοναχικῶν ἀκολουθιῶν τῶν Γ' καὶ ΣΤ' ὥρων¹, ὧν ἀπομίμησιν ἐμορφώθησαν κατ' ἀναλογίαν εἴτα αἱ ἀκολουθία καὶ τῶν ὑπολοίπων μοναχικῶν ὥρων, τῆς Θ' καὶ πολὺ βραδύτερον τῆς Α'.

Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ ἐσπερινῷ συμπλέγματι προσευχῶν τῆς μοναχικῆς τάξεως παρατηρεῖται σχέσις τις καὶ συγγένεια πρὸς τὸ ἀντίστοιχον τοῦ ἁσματικοῦ τύπου. Οὕτω, ὁ 85 ψ. *Κλῖνον Κύριε τὸ σῶς σου*, ὁ τὸ πρῶτον ἀντίφωνον τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁσματικοῦ ἐσπερινοῦ ἀποτελῶν, ἀποσπασθεὶς ποτε ἀπ' αὐτοῦ ἐχοσιμίμυσεν ὡς ὁ πρῶτος πυρὴν τῆς αὐτοτελοῦς ἀκολουθίας τῆς Θ' ὥρας τοῦ μοναχικοῦ τύπου. Παρατηρεῖται δηλαδὴ ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς Α' ὥρας, ἥτις ἐξ ὑλικῶν ἀπηρτίσθη, εἰλημμένων ἐκ τῶν μεθ' ὧν συναπτῶς ψάλλεται ἀκολουθιῶν τοῦ ὁρθρινοῦ συμπλέγματος τῆς προσευχῆς. Ὅτι δὲ ὄντος ἡ ἀκολουθία τῆς Θ' ἀπεσπασθῆ ἐκ τοῦ ἐσπερινοῦ, συγάζεται ἐκ τῆς μονοψάλμου αὐτῆς μορφῆς, ἣν ἔφερεν αὕτη ἐνιαχοῦ καὶ ἐπὶ μακρὸν ἔτι διάστημα παραλλήλως πρὸς τὴν νῦν ἐν χρήσει τριψάλμου αὐτῆς μορφῆν, ἐκ τῶν ψαλμῶν 83, 84 καὶ 85 συνισταμένην². Ἐν τῇ μονοψάλμῳ, μόνον ἐκ τοῦ 85 ψ., συνισταμένη μορφῇ αὐτῆς ἄρχεται αὕτη διὰ τοῦ *Ἐθλογημένη ἡ Βασιλεῖα*, ὅπερ εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἴδιον μόνον τοῦ ἁσματικοῦ τύπου. Ἀκολουθεῖ εἴτα ἡ ψαλ-

στίχοι ἀποτελοῦσι τοὺς στίχους 14—17 τοῦ 89, οἱ δὲ προτασόμενοι τοῦ τρισαγίου στίχοι ἀποτελοῦσι τοὺς 1—2 στίχους τοῦ 91 ψαλμοῦ. Ὁ ὕμνος τέλος *Τὰ διαβήματα μου κατέβηνον* εἶναι οἱ 133—135 στίχοι τοῦ 118 ψαλμοῦ, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ οὐσιῶδες διακριτικὸν γνώρισμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ μεσονυκτικοῦ. Τὰ τῶν ἀκολουθιῶν τούτων ὄρα ἐν τῷ Ὠρολογίῳ.—Τὰ αὐτὰ τέλος ἰσχύουσι καὶ περὶ τοῦ Μεσσηρίου τῆς Α' ὥρας (ὄρα Ὠρολόγιον ἐν σελ. 91—95). Οὕτω, Περβλ. ψ. 45, 6, *βραθήσει αὕτη ὁ Θεὸς τῷ προσώπῳ*, ὅπου τὰ Ἐκκλησιαστικά ἡμῶν κείμενα ἀναγινώσκουσι ἀντὶ «προσώπῳ» τὰς λέξεις «τὸ προσπρωτὶ πρωτὶ»—9,1,3 «*Τοῦ ἀγγέλου τὸ πρωτὶ τὸ ἔλεός σου*»—92,1 «*Κύριος ἐβασίλευσεν εὐπρέπειαν ἐνεδύσασαι*», ἐνθα τὸ *εὐπρέπειαν* ὑπαινίσσεται τὴν ἐκ τοῦ φωτός ἐκπεμπομένην καὶ ἀκτινοβολοῦσαν αἴγλην. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπακολουθοῦσαι δύο εὐχαὶ τοῦ *Μ. Βασιλείου* στρέφονται περὶ τὸ φῶς. Περβλ. «ὁ Θεὸς . . . Τὸ ἀναρχον καὶ αἰδιον φῶς . . . ἐπίφανον ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου . . . λάμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν νοητὲ ἦλιε τῆς δικαιοσύνης ὁ ἐξαποστέλλων τὸ φῶς . . . Ὁ ἀνατέλλων τὸν ἥλιον . . . ὁ ποιῶν ὄρθρον κ.τ.λ.».

1. Ὑπερ τούτου συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ μορφῇ τῶν ἀκολουθιῶν τῶν Ἱεροσολύμων ἡ ἀκολουθία τῆς Γ' ὥρας εἶναι εἰσέτι ἀγνωστος, μορφωθείσα ὅπως καὶ ἡ τῆς Α' ὥρας τὸ πρῶτον κατὰ τὴν Ε' ἐκ. Ὅρα λεξικὸν Cabrol ὑπὸ τὸ ἄρθρον Jerusalem (Liturgie) τόμ. VII.

2. Ὅρα Ὠρολόγιον σ. 150 ἐξ.

μωδία τοῦ 85 ψ., ὅστις ἀποτελεῖ, ὡς εἶδομεν τὸ ἀντίφωνον τοῦ ἱσματικοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ ὅστις ἐξακολουθεῖ νὰ ψάλληται καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς Θ' ὥρας ἱσματικῶς, ὅπως ψάλλεται καὶ ἐν τῷ ἱσματικῷ ἔσπερινῷ μετὰ τοῦ αὐτοῦ μάλιστα ὑποψάλματος, τοῦ *Δόξα σοι ὁ Θεός*, μεθ' οὗπερ καὶ ἐν τῷ ἔσπερινῷ, πράγματα ξένα ὅλως καὶ ἀλλότρια πρὸς τὸν τύπον τῆς μοναχικῆς τάξεως, ὅστις φιλεῖ μᾶλλον τὴν ἀνάγνωσιν ἀπὸ τὴν ψαλμωδίαν, τὰ τροπάρια δὲ ἀντὶ τῶν ὑποψαλμάτων. Ἐν τῇ τελευταίᾳ μορφῇ ἤτοι εὐχρηστοῦς ἢ ἀκολουθία τῆς Θ' ἔτι μέχρι τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος ἐν τῷ ναῶ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀναστάσεως, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὡς ἀνωτέρω μνημονευθέντος τυπικοῦ τοῦ ναοῦ τούτου. Ἀναγινώσκωμεν ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Μ. ἑβδομάδος ἢ Θ' ὥρα ψάλλεται πάντοτε μονοψάλμως καὶ ἱσματικῶς, περιγράφεται δὲ ὡς ἀκολούθως· Στιχολογία εἰς τὴν Θ' ὥραν, λέγεται ἐδῶ, οὐ γίνεται, εἰ μὴ μόνον λέγουσι τό, *Κλῖνον Κύριε*, ἦχος πλ. δ' Ἀσματικῶς· οὕτως ἀρξεται· ὁ διάκονος· Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία.... Καὶ εὐθύς ὁ βασιλικάριος τὸ *Κλῖνον Κύριε τὸ οὖς σου* [οἱ οἱ στίχοι συνοδεύονται καὶ ὑπὸ τοῦ ὑποψάλματος], *Δόξα σοι ὁ Θεός*· Καὶ ἐν τῷ λέγειν ὅλον τὸν ψαλμὸν ὁ διάκονος συνάπτει [ποιεῖται συναπτὴν] καὶ εὐθύς «*Ὁ ἐν τῇ ἐννάτῃ*» [ὥρα] καὶ τὸ Θεοτοκίον «*Ὁ δι' ἡμᾶς κ.λ.*» Ἀναγράφονται περαιτέρω. τὸ προκείμενον [δεῖνα] μεθ' ἀπροστίθενται· ἀναγνώσματα [δεῖνα]. Καὶ εὐθύς τὸν ἔσπερινόν· Ἀλλὰ πλὴν τοῦ συνδέσμου τῆς τούτου πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῆς μοναχικῆς Θ' ὥρας ἢ ἀκολουθία τοῦ ἱσματικοῦ ἔσπερινοῦ δεικνύει σχέσιν τινὰ καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἔσπερινοῦ τῆς μοναχικῆς τάξεως. Παρ' ἀμφοτέραις ταῖς ἀκολουθίαις κοινὰ εἶναι ἐπὶ π.δ. αἱ *δεήσεις τῶν εἰρημικῶν*, αἱ *εὐχαί*, ἢ *ὑπηρεσία τῶν κατηχομένων* καὶ ὁ ἐκ τῶν παλαιωτάτων χρόνων χαρακτηριστικὸς διὰ τὴν ἔσπερινὴν προσευχὴν ψαλμὸς 140ς, *Κύριε ἐκέκραξα*· Ἄξιον σημειώσεως δὲ περαιτέρω εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν τῇ ἔσπερινῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ μοναχικοῦ τύπου, ὁσάκις αὕτη συνδέεται μετὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν προηγιασμένων—γίνεται δὲ τοῦτο πάντοτε κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς—προηγούνται τότε πάντοτε τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα* καὶ ὡς προοίμιον αὐτοῦ 15 ἐν συνόλῳ ψαλμοί, ἤτοι δλόκληρος ἢ ὁμὰς τῶν λε-

1. Αὐτόθι, τόμος Β'. σελ. 43 ἐξ. Περὶ τῆς ἀκολουθίας τῆς Θ' ὥρα προσέτι καὶ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα.

2. Ὅτι ὁ 140ς ψαλμὸς ἀπετέλει ἀνάκαθεν συστατικὸν τῆς ἔσπερινῆς προσευχῆς, μαρτυρεῖται ἤδη ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως. Ὅρα Migne τόμος 9, μέρος Β' (Σερωμ. VII, 7) σελ. 461 ἐξ. Περὶ καὶ Ἀποστ. διαταγ. Β', 59 καὶ τὴν εἰς τὸν ψ. 140 (Migne 55, 426/7) μαρτυρίαν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου. Ὅτι δὲ ἡ ὑπηρεσία τῶν κατηχομένων ἀπετέλει ἀρχῆθεν καὶ συστατικὸν τῆς μοναχικῆς ἀκολουθίας τοῦ ἔσπερινοῦ, μαρτυρεῖται ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος τυπικοῦ τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀναστάσεως, ἐν τῷ ὁποίῳ ἢ ἀκολουθία τοῦ ἔσπερινοῦ, ὅσα αὐστηρῶς τῆς γνησίας μοναχικῆς τάξεως, ἐπισφραγίζεται διὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν κατηχομένων. Περὶ προσέτι καὶ Ἀποστ. διαταγῆς Η', 37.

γομένων Ὡδῶν τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ψαλτῆρος, ἢ τῶν *Πρὸς Κύριον*, ὡς ἀποκαλοῦνται ἐνιαχοῦ¹, ἧτις ἀποτελεῖται, ὡς γνωστόν, ἐκ τῶν ψαλμῶν 119—134. Ἐπειδὴ ἡ ἀνάγνωσις τῆς ὁμάδος ταύτης τῶν ψαλμῶν ἐνιαχοῦ δὲν περιοριζέτο, ὅπως συμβαίνει σήμερον, κατὰ τοὺς ἐσπερινοὺς μόνον τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ἀλλ' ἐξετείνετο καὶ ἐπὶ τῶν ἐσπερινῶν τῶν λοιπῶν ἔτι ἡμερῶν τοῦ ἔτους², ἔχομεν γὰρ διανοηθῶμεν τότε, ὅτι ἡ ὁμὰς τῶν ἀναβαθμῶν δὲν ἀπετέλει ἀρχικῶς ἰδίον τι χαρακτηριστικὸν τῆς τῶν ἡμερῶν τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς ἐσπερινῆς ἀκολουθίας, ὅσάκις αὕτη συνδέεται μετὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν Προηγιασμένων, ἀλλ' ἀπετέλει σύνηθες καὶ κοινὸν γνώρισμα τῆς ἐσπερινῆς ἀκολουθίας καθόλου. Τοῦτου ὅμως ἀληθεύοντος, εἶναι πρόδηλος ἡ μεταξὺ τῶν ἐσπερινῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἁσματικοῦ καὶ τοῦ μοναχικοῦ τύπου καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὑφισταμένη ὁμοιότης, καθ' ὅσον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἁσματικοῦ τύπου, πρὸ τῆς ψαλμωδίας τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα* παρατηρεῖται ἀνάλογόν τι, προηγουμένως δηλαδὴ αὐτοῦ ἀριθμὸς τις ἀντιφώνων, κυμαινομένων συνήθως ἀπὸ 2-8 τουλάχιστον, ἀνερχομένων δὲ ἐνίοτε καὶ μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν 15 ἔτι. Καὶ ἡ ἀναλογία δὲ αὕτη καθίσταται ἔτι σπουδαιότερα ἐκ τούτου, ὅτι οἱ ψαλμοὶ τῶν Ὡδῶν ἀναβαθμῶν τούτων ἢ τῶν πρὸς Κύριον ἀποκαλοῦνται ἐνιαχοῦ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἐν τῷ ἁσματικῷ τύπῳ, *ἀντίφωνα*³. Ἀνάλογός τις σχέσις καὶ συγγένεια

1. Πρβλ. Εὐχολόγιον σελ. 98 107, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἔτι.

2. Ὁρα Δημητριέβσκη I, 798, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῆς στιχολογίας τῶν *Πρὸς Κύριον* καὶ ἐν ἄλλαις, πλὴν τῶν τῆς Τεσσαρακοστῆς, ἡμέραις τοῦ ἔτους, δις ἢ καὶ τρις ἔτι τῆς ἐβδομάδος. Πρβ. καὶ *Νικηφόρου Καλλίστου* τοῦ Ξανθοπούλου Ἑρμηνεῖα εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτωήχου (ἐκδ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Ἱεροσόλυμα, 1862) σ. 3, ἐνθα λέγεται «Τοῖς γὰρ θεσπεσίοις πατράσι καὶ καθ' ἐκάστην ἐπέεραν τοὺς ἐν τῷ ψαλτηρίῳ ἀναβαθμοὺς ψάλλεσθαι ἐκελεύσθη, οἱ δὲ τὰ *Πρὸς Κύριον* λέγονται. Κἂν νῦν οἱ πολλοὶ παρορῶντες, ὅμως ἀδιαλείπτως ἐν τῇ μεγάλῃ τῇ τεσσαρακονθήμερον νηστείᾳ τούτους ἐξῆδουσι». Ἐν σελ. 4 περαιτέρω φέρονται καὶ τὰ ἐξῆς ἔτι ἄξια ἀναγνώσεως, ὅτι δηλαδὴ κατὰ τοὺς ὁρθροὺς τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Κυριακῆς δὲν ψάλλομεν τοὺς ἐν τῷ ψαλτηρίῳ φερομένους ἀναβαθμοὺς, ἐπειδὴ οὗτοι ἦσαν τύπος τῶν μελλόντων, τῆς ἀληθείας δὲ ἐπιστάσεως κατελύθη. «Πλήν», προσθέτει «καὶ αὐθις μνεῖαν αὐτῶν ὡς ἔνεστι διὰ τούτων [=τῶν ἐκ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως εἰλημμένων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν συντεθειμένων *τροπάρων*], τῶν ὑπὸ τῶν ὀνομασιῶν ὡσαύτως *ἀναβαθμῶν* φερομένων] ποιούμεθα, ἅμα μὲν τὸν τύπον ὁρῶντες ἐκβαίνοντα, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν δι' ἣν τῷ Δαβὶδ ἐγράφησαν τελειότητα τῆς ἀναστάσεως ἀκραιφνῶς εἰκονίζοντες». Ὄντως δέ, ὡς μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἐνταῦθα δια μακρῶν γενομένης ἀναλύσεως, τὰ τροπάρια, τὰ *ἀναβαθμοὶ* καλούμενα, συνίστανται ἐκ στίχων τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ψαλτῆρος καὶ ἀντ' αὐτῶν λέγονται τοῦθ' ὅπερ τρανῶς μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ τοῦ ψαλτῆρος ἀναβαθμοὶ ἐφέροντο ἄλλοτε, ὡς καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ (Ὁρα *Ρομπότη* Λειτουργικὴ σ. 231 ἐξ.), ὡς προεισαγωγικοὶ ψαλμοὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου, ὅπως καὶ τῆς τοῦ Ἐσπερινοῦ μετὰ προηγιασμένης ἀκρι καὶ τοῦ νῦν ἔτι.

3. Ὁρα εὐχολόγιον σελ. 107. «Στιχολογεῖται τὰ πρὸς Κύριον, γινομένων καὶ

παρατηρεῖται τέλος καὶ μεταξύ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς παννυχίδος τοῦ ἁσμα-
τικοῦ τύπου καὶ τῶν τοῦ ἑσπερινοῦ καθόλου συμπλέγματος ἀκολουθιῶν τῆς
μοναχικῆς τάξεως, ἰδίως δὲ τῆς τῶν ἀποδείπνων.

Πλεῖστα στοιχεῖα τῆς παννυχίδος ἐπανευρίσκονται ἐν ταῖς ἀκολουθίαις
τοῦ ἀπλοῦ ἑσπερινοῦ, τοῦ ἑσπερινοῦ μετὰ τῶν προηγιασμένων καὶ τοῦ με-
γάλου ἀποδείπνου. Οὕτω, μετὰ μὲν τῆς τὸ πρῶτον περὶ τὰ τέλη Ε' ἑκατ.
ἀναφανείσης ἀκολουθίας τῶν ἀποδείπνων¹ ἔχει κοινὰ ἢ παννυχίς τοὺς ψαλ-
μοὺς 90 καὶ 50, τὸν ὕμνον *Ἡ ἀσματος φύσις*² καὶ τὴν τάξιν τῆς ἀνα-
γνώσεως *Εὐαγγελικῶν περικοπῶν*³, μετὰ δὲ τῆς τοῦ ἀπλοῦ ἑσπερινοῦ τὴν
δέησιν *Ἐπάκουσον ἡμῶν ὁ Θεός*⁴, μετὰ δὲ τῆς τοῦ ἑσπερινοῦ, συναπτῶς
ψαλλομένου μετὰ τῆς τῶν προηγιασμένων, τοὺς ψαλμοὺς 119, 120 καὶ 121,
οἵτινες ἐν μὲν τῇ τῆς παννυχίδος ἀποτελοῦσι τὰ τρία ἀντίφωνα αὐτῆς, ἐν
δὲ τῇ τοῦ ἑσπερινοῦ μετὰ προηγιασμένης τοὺς τρεῖς πρώτους ψαλμοὺς τῆς
ὁμάδος τῶν ᾠδῶν ἀναβαθμῶν ἢ τῶν πρὸς Κύριον⁵. Ἐν τῇ αὐτῇ ἀκολου-
θίᾳ τέλος, τοῦ ἑσπερινοῦ μετὰ προηγιασμένης, ἀπαντᾷ, ὅπως καὶ ἐν τῇ τοῦ
ἑσπερινοῦ μετ' ἀρτοκλασίας, ὁ ἐν τῷ τέλει τῆς παννυχίδος ψαλλόμενος 33
ψαλμὸς *Εὐλόγησά τον Κύριον*⁶.

Συγκεφαλαιοῦντες νῦν τὰ ὡς ἀνωτέρω λεχθέντα παρατηροῦμεν, ὅτι τό-
σον μεταξύ τῶν χρόνων, ὅσον καὶ μεταξύ τῶν ἀντιστοιχῶν ἀκολουθιῶν προ-
σευχῆς τῶν δύο τύπων ὑπάρχει στενοτάτη τις σχέσις καὶ συγγένεια, ἥτις ἀπο-
βαίνει ἔκτυπος κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ συγκρίσει τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἑωθινοῦ
συμπλέγματος τῶν δύο τύπων, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ἁσματικὸς ὄρθρος παρουσιάζ-
εται ὡς σμικρογραφία τις καὶ σύμπτυξις τῶν ἀντιστοιχῶν ἀκολουθιῶν τῆς
μοναχικῆς τάξεως, αἱ δὲ τῆς τελευταίας ἀκολουθίας ὡς ἀνάπτυξις τις εὐρυ-
τέρα ἢ μεγαλογραφία τοῦ ἁσματικοῦ ὄρθρου. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη μεταξύ τῶν
δύο τύπων σχέσις, δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ καθ' ἡμᾶς ὡς σχέσις ἐξαρτήσεως
τοῦ ἑνὸς ἐκ τοῦ ἑτέρου, ὡς φαίνεται νὰ φρονῇ *Συμεὼν Θεσσαλονίκης*,
ὅταν λέγῃ, «ὅτι, ἢ τοῦ ἁσματος ἀκολουθία προτιμωτέρα τῆς ἄλλης [=τῆς
μοναχικῆς] καὶ προγενεστέρα ἐστὶ καὶ ἐκεῖθεν αὕτη [=ἢ μοναχικῆ] τὰς ἀρ-
χὰς ἔχει» (αὐτόθι σελ. 634). Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἠδύνατο ἴσως νὰ

μετανουῶν εἰς τὸ Ἀλληλοῦα. Ἐν ἐκάστῳ δὲ ἀντιφώνῳ γίνεται συναπτὴ μικρά». Πρβλ. Δημητριάδου II, 14.199 καὶ ἄλλαχοῦ.

1. Ὁρα λεξικὸν Gabrol ὑπὸ λέξιν Jerusalem (Liturgie), τόμ. VII.

2. Ὁρα ἀκολουθίαν τοῦ μεγάλου ἀποδείπνου ἐν τῷ ὄρωλογίῳ σελ. 175-182 καὶ δὴ 178.

3. Ὁρα ἀνωτέρω.

4. Ὁρα αὐτὴν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς κατὰ τὸν χρόνον ἑσπερινοῦ γινομένης ἐνί-
στε λιτῆς. Πρβλ. Εὐχολόγιον σ. 24.

5. Τὴν ἀκολουθίαν τῶν προηγιασμένων ὄρα ἐν τῷ Εὐχολογίῳ σελ. 98 ἐξ.
Πρβλ. καὶ Τυπικὸν σελ. 330.

6. Περὶ ἑσπερινοῦ μετὰ ἀρτοκλασίας ὄρα Εὐχολόγιον, σελ. 25.

προσαχθῆ καὶ ἡ ἐν πολὺ μεταγενεστέροις χρόνοις ἐμφάνισαι τοῦ οργανωμένου μοναχικοῦ βίου, ὡς ἰδιαιτέρας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τάξεως καὶ πολιτείας. Ὁ μοναχικὸς τοῦτέστιν βίος ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναχωρητικοῦ ἢ ἐρημικοῦ βίου, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δηλαδὴ τῆς τελείας ἀποσπάσεώς του καὶ ἀπομακρύνσεως ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ καθ' ὅλου βίου τῆς ἐκκλησίας περὶ τὰ μέσα τῆς Γ' ἢ ἀρχὰς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, εἰδικώτερον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐπὶ *Asclou* διωγμῶν (249—251). Εἰ καὶ πλείστοι τότε κατέφυγον εἰς τὰς ἐρήμους, διοργανώθησαν ὁμοῦ εἰς αὐτοτελεῖς αὐτόθι κοινότητος ἢ σωματεία καὶ τὴν διεύθυνσιν καὶ τὴν χειραγωγίαν κοινοῦ τινὸς ἡγουμένου πολὺ ἔτι βραδύτερον. Ὡς τοιοῦτους διοργανωτὰς γνωρίζει ἡ Ἱστορία τὸν Μέγαν Ἀντώνιον († 356) καὶ τὸν τούτου μαθητὴν Παχώμιον († 348). Διὰ τοῦ κανόνος, ὃν ὁ τελευταῖος ἀφήκεν εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, ὁ μοναχικὸς βίος ἐλάμβανε τὴν μορφήν τοῦ κοινοβιακοῦ συστήματος, καθ' ὃ μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ομάδος ἢ κοινότητος ὑπῆρχε κοινὴ τράπεζα καὶ κοινὴ προσευχὴ¹. Ἀλλὰ τῆς ἐμφάνισεως καὶ τῆς διοργανώσεως τοῦ μοναχικοῦ καὶ τοῦ τελετουργικοῦ αὐτοῦ βίου εἶχε προηγηθῆ ἢ ἐμφάνισις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐκκλησίας, ἐν τῷ μακροβαίῳ βίῳ τῆς ὁποίας καὶ χρόνοι προσευχῆς εἶχον καθορισθῆ καὶ ἀκολουθίαι αὐτῆς διαμορφωθῆ². Οἱ μοναχοὶ λοιπὸν κατὰ ταῦτα δὲν ἐφεύρον νέον τι, μὴ πρότερον προϋπάρχον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνέπτυξαν πλουσιώτερον καὶ εὐρύτερον ὅ,τι ἐν σπέρματι εὔρον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ παρ' αὐτῆς παρέλαβον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει περαιτέρω καὶ διὰ τοὺς προδρομοὺς τῶν ἐρημητῶν ἢ κοινοβιατῶν μοναχῶν, τοὺς ἀσκητὰς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον καὶ γυναῖκες, αἱ παρθένοι. Ἦσαν δὲ οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι οἱ ἐν τῇ κοινωνίᾳ διαβιῶντες ἀκόμη αὐστηρότεροι ἐκεῖνοι τῶν πρώτων τῆς Ἐκκλησίας χρόνων Χριστιανοί, οἵτινες, ζῶντες ἐν ἄκρῳ ἀγνότητι καὶ τελείᾳ πτωχείᾳ, ἠσχολοῦντο μετὰ προσευχῶν, νηστειῶν καὶ θρησκευτικῶν μελετῶν. Εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὑψηλοτέρων θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τῶν ἀσκητῶν τούτων ἀφορᾷ ἀκριβῶς ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν τε ἀκολουθιῶν καὶ τῶν χρόνων τῆς προσευχῆς, ὅστις ἀναφαί-

1. Ὁρα *Phil. Βαρβιδίου Ἐκκλ. Ἱστορίαν* (Κων|πόλεως 1884) Α', 218 ες.— *Διομήδους Κυριακοῦ Ἐκκλ. Ἱστορ.* Α'.

2. Ἡδὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Β' ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς Γ' ἑκατ. ἀναφαίνεται ἡ ὑπηρεσία τῶν ὥρων παρὰλλήλως πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ *Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως*. Ὁρα *Στρομ.* VII, 7, 40 (Migne 9, μέρος Β', σελ. 455), «Εἰ δέ τινας καὶ ὥρας τακτὰς ἀπονέμουσι εὐχῆ, ὡς τρίτην φέρει καὶ ἕκτην καὶ ἑνάτην, ἀλλ' οὐ γὰρ ὁ γνωστικὸς παρ' ὅλον εὐχεται τὸν βίον. . . . Ἀλλὰ καὶ τὰς τῶν ὥρων διανομὰς τριχῆ διισταμένας καὶ ταῖς ἰσῆς εὐχαῖς τετιμημένας ἴσασιν οἱ γνωρίζοντες τὴν μακαρίαν τῶν ἁγίων Τριάδα μονήν». Πρβ καὶ VII, 7, 8=Migne 512. Περὶ τούτων καθ' ὅλου καθὼς καὶ περὶ ἑτέρων ἔτι μαρτυριῶν ἐκ τῶν *Τερτυλλιανῶν*, *Ἐριγένους*, *Ἰππολύτου*, *Κυπριανοῦ* κ.τ.λ. δύναται νὰ συμβουλευθῆ ὁ ἀναγνώστης τὰ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Cabrol ἄρθρου. Matines καὶ Laudes.

νεται ἤδη ἐνωρὶς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Β' ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς Γ' ἐκατ. Ἀλλὰ καὶ οἱ χρόνοι καὶ αἱ ἀκολουθίαι τῆς προσευχῆς τῶν ἀσκητῶν τούτων δὲν ἦσαν ἢ πολλαπλασιασμός τις καὶ εὐρύτερα ἀνάπτυξις καὶ διαμορφωσις τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν σπέρματι καὶ ὑποτυπῶδει καταστάσει προϋπάρχοντος. Δύναται τις ὄθεν εὐλόγως νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ὁ μοναχικὸς τῶν ἀκολουθιῶν τύπος ἐπανέρχεται εἰς ἀρχαιότερα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προϋπάρξαντα καὶ διαμορφωθέντα πρότυπα ἀλλ' οὐδαμῶς ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι οὗτος ἐπανέρχεται ἀναγκαίως εἰς τὸν ἄσματικὸν τῶν ἀκολουθιῶν τῶν τύπον οὗ εὐρύτερα τις ἀνάπτυξις τυγχάνει. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο θὰ ἦτο τότε μόνον ἀναγκαῖον, ἂν ἀπεδεικνύετο ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαιότατους τῆς ἐκκλησίας χρόνους ἐπεκράτει εἰς μόνον, ἐνιαῖος καὶ ὁμοίομορφος, τύπος ἀκολουθιῶν. Ἀλλὰ τοιαύτη ἀπόδειξις δὲν προσήχθη, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ προσαχθῆ ἀκόμη καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Τουναντίον πρὸςβέβηται κοινῶς σήμερον, ὅτι κατὰ τὰς πρὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου χρόνους ἐπεκράτει ἐν τῷ λειτουργικῷ τῆς Ἐκκλησίας βίβη μεγαλυτέρα τις ποικιλομορφία, δικαιολογουμένη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἀπουσίας ἔτι τοῦ μετὰ ταῦτα διαμορφωθέντος αὐστηροτέρου διοικητικοῦ συστήματος μετὰ μητροπολιτῶν, ἐξάρχων καὶ πατριαρχῶν, ὅπερ ἐδημιούργησεν ὀλιγαριθμητέρας μὲν, ἀλλ' εὐρύτερας καὶ συνεκτικωτέρας ἐκκλησιαστικὰς περιφερείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως εἰς τοὺς προϊσταμένους τῶν πολυαριθμῶν ἐκείνων προκωνσταντινείων κοινοτήτων ἢ ἐπαρχιῶν μεγαλυτέρας τινὸς ἐλευθερίας περὶ τὸν διακανονισμόν τῶν τῆς λατρείας. Λόγω τῆς τοιαύτης ὄθεν ἐλευθερίας παρετηρεῖτο ἐνίοτε καὶ αὐτοσχεδιασμός τις¹, ὡς ἄλλως τε σαφῶς συνάγεται τοῦτο ἐκτὸς ἄλλων πόλλων καὶ ἐκ τῶν κανονιστικῶν λειτουργικῶν διατάξεων ἔτι τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, (365) καὶ ἐν Καρθαγένῃ (418) συνόδων, αἵτινες ἐπεδίωξαν νὰ ἐπιφέρωσιν ὁμοιομορφίαν τινὰ ἐναντι τῆς κρατούσης ἀνομοιομορφίας καὶ πολυμορφίας². Ἐκ τῆς κρατούσης ἀκριβῶς τότε ποικιλομορφίας ταύτης ἐξηγοῦνται αἱ παρὰ τὴν ἐν πολλοῖς καταδειχθεῖσαν ὡς ἀνωτέρω συγγένειαν μεταξὺ τῶν ἀκολουθιῶν τῶν δύο τύπων ὀξικαὶ αὐτῶν ἐν τούτοις ἐν ἄλλοις διαφοραῖ. Οὕτω, ἐκ τοῦ ἄσματικοῦ ἐσπερινοῦ ἔλλείπουσιν ἐπὶ πδ. ὁ προοιμιακὸς ψαλμὸς (103), ὁ ὡς ὕμνος τοῦ

1. Πρβλ. Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορ. 5,22

2. Πρβλ. τοὺς 16, 17, 18 καὶ 19 κανόνας τῆς ἐν Λαοδικίᾳ συνόδου, δι' ὃν παραγγέλλεται Περὶ τοῦ, ἐν Σαββάτῳ Εὐαγγέλια μετὰ ἑτέρων Γραφῶν ἀναγινώσκεισθαι· Περὶ τοῦ, μὴ δεῖν ἐπισυνάπτειν ἐν ταῖς συνάξεσι τοὺς ψαλμοὺς, ἀλλὰ διὰ μέσου καθ' ἕκαστον γίνεσθαι ἀνάγνωσιν· Περὶ τοῦ, τὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν πάντοτε καὶ ἐν ταῖς ἐννάταις καὶ ἐν ταῖς ἐσπέραις ὀφείλειν γίνεσθαι· Περὶ τοῦ, δεῖν ἰδίᾳ μετὰ τὰς ὁμιλίαις τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν γενέσθαι», Πρβλ. καὶ 118 τῆς ἐν Καρθαγένῃ· «Ἦρσε καὶ τοῦτο, ὥστε τὰς κεκυρωμέναις τῇ συνόδῳ ἱεσίας, εἴτε προοίμια εἴτε ὑποθέσεις εἴτε παραθέσεις εἴτε τὰς τῆς χειρὸς ἐπιθέσεις, ἀπὸ πάντων ἐπιτελεῖσθαι, καὶ παντελῶς ἄλλαις κατὰ τῆς πίστεως μηδέποτε προσενεχθῆναι· ἀλλ' αἵτινεσδῆποτε ἀπὸ τῶν συνετωτέρων συνήχθησαν, λεχθήτωσαν».

Ἀθηνογένους φερόμενος ἐνιαχοῦ¹, *Φῶς Ἰλαρόν*, ἡ μικρὰ δοξολογία, τὸ Καταξίωσον, ὁ ὕμνος τοῦ Συμεῶν, *Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλον*, καὶ ὁ ἐπάλληλος ἔσμος τῶν μακροσκελῶν τροπαρίων τῶν στιχηρῶν τοῦ, *Κύριε ἐκέκραξα καὶ τῶν ἀποστίχων*. Ἐκ τοῦ μοναχικοῦ ἔσπερινοῦ² πάλιν ἐλλείπουσιν ἡ ὑπηρεσία τῶν τριῶν μικρῶν λεγομένων ἀντιφώνων, τῶν προσδιδόντων τὴν φυσιογνωμίαν τῆς λειτουργίας εἰς τὸν ἄσματικόν, ἐνιαχοῦ δέ, περαιτέρω, καὶ τὰ κατηχούμενα. Ἐν τῷ ἄσματικῷ πάλιν ὄρθρου δὲν ἀπαντῶσιν οἱ ἀκόλουθοι ὕμνοι τοῦ μοναχικοῦ³, 1ον) ὁ ὕμνος τοῦ, *Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν*, ὁ ψαλλόμενος κατὰ μὲν τὰς λοιπὰς ἡμέρας μετὰ στίχων τοῦ 104 ψαλμοῦ, κατὰ δὲ τὰς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς μετὰ τῶν στίχων ἐκ τοῦ 26 κεφ. τοῦ Ἡσαίου (στίχ. 9, 11, 15), συγκροτοῦντος τὴν Ε' ᾠδὴν. 2ον) ἡ ὑπηρεσία τῶν τριαδικῶν ὕμνων. 3ον) ἡ στιχολογία τῶν καθισμάτων τοῦ ψαλτῆρος καὶ ἡ ἀνά μέσον τῶν ψαλμῶν αὐτῶν δοξολογία, ἣτις συνίσταται ἐκ τῆς ψαλμῳδίας καθισμάτων: τροπαρίων. 4ον) Ἀπουσιάζουσι τελείως, περαιτέρω, οἱ κανόνες καὶ ὁ ἔσμος τῶν τροπαρίων τῶν Αἴνων, τῶν ἑξαποστειλαρίων καὶ τῶν ἑωθινῶν, γίνεται δὲ φειδωλὴ ὄλης χρῆσις τῶν ᾠδῶν, ἡ δὲ ἀνάγνωσις τοῦ Εὐαγγελίου γίνεται ἐν τῷ τέλει τῆς ἀκολουθίας, οὐχὶ δὲ περὶ τὸ μέσον αὐτῆς, ὡς συνηθίζεται ἐν τῇ μοναχικῇ τάξει. 5ον) Ἀντὶ τέλος τῆς προσκυνήσεως τοῦ Εὐαγγελίου τῆς μοναχικῆς τάξεως προβάλλεται ἐν τῷ ἄσματικῷ ἡ προσκύνησις τοῦ τιμίου σταυροῦ μετὰ πανηγυρικῆς ἐξόδου καὶ εἰσόδου.

Ἡ ἀκολουθία τῆς τριτοέκτης, τέλος, μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ ἀντιφώνων, εἰσόδου, εὐαγγελικῆς περικοπῆς καὶ τῆς τῶν κατηγουμένων ὑπηρεσίας παρέχει ἄλλοιαν ὅλως φυσιογνωμίαν τῆς τῶν ἀκολουθιῶν τῶν Ὁρῶν τοῦ μοναχικοῦ τύπου.

(Συνεχίζεται)

1. Ὁρα Ὁρολόγιον ἐν σελ. 164.

2. Ὁρα τὴν ἀκολουθίαν τούτου ἐν τῷ Εὐχολογίῳ σελ. 15-25. Περὶ καὶ Τυπικόν σελ. 51-53 καὶ Ὁρολόγιον σελ. 159-169.

3. Τὴν ἀκολουθίαν τοῦ μοναχικοῦ ὄρθρου ὄρα ἐν μὲν τῷ Εὐχολογίῳ σελ. 4-14 καὶ 26-35, ἐν δὲ τῷ Ὁρολόγιῳ σελ. 40-80. Περὶ καὶ Τυπικόν ἐν σελ. 54-58.